

Könyvszemle

„Modernizáció-blokk” az Ethno-Lore évkönyvben

A blokkban található írások:

Sárkány Mihály: *Bevezetés* (II–17.)

Dyekiss Virág: *A környezet értelmezésének hagyományos módjai az avami nganaszoknál* (19–34.)

Mészáros Csaba: *A környezetészlelés változásai Szibériában az állami modernizációs törekvések tükrében. Jakutia példája.* (35–61.)

Safonova Tetiana – Sántha István: *A modernizáció elemei a kelet-szibériai evenkik kultúrájában.* (63–90.)

Hoppál Mihály: *A mandzsu sámánság megújulása.* (91–III.)

Somfai Kara Dávid: *Iszlám és népi iszlám. Kérge modernizációs konfliktusok.* (III–121.)

Szilágyi Zsolt: *Nomád ideológia továbbélése Mongóliában, a 21. században.* (123–136.)

Sz. Kristóf Ildikó: *Tárgyak, szövegek, a „bennszülöttek nézőpontja(i)”: kulturális ideológiák és/vagy posztkoloniális újraértelmezések az amerikai indiánok – és kutatóik – körében.* (137–160.)

Vargyas Gábor: *Régi-új értékek, régi-új konfliktusok. Egy hegyi törzs, a brúk, a vietnámi háborúban.* (161–185.)

Berta Péter: *Tulajdonlasi verseny, üzleti etika és konfliktuskezelés. Egy Gábor roma presztízstárgy poszt-szocialista életrajza 1992–2012.* (187–235.)

Jelen írás vállaltan aránytalan. Egyrészt, célkitűzése szerint sem az egész évkönyv, ha-

nem csupán egyik fele, a modernizáció-blokk ismertetésére vállalkozik. Másrészt, nem arra törekszik, hogy minden írásról hasonló terjedelemben írjon, hanem arra, hogy az egyik tanulmány részletesebb ismertetésén keresztül hozza közelebb a néprajztudományt az olvasóhoz. Ezúton is elnézést kérek mind Berta Pétertől, amiért leegyszerűsítettem a tanulmánya gondolatmenetét, mind pedig a többi szerzőtől, amiért az ő tanulmányaik méltatása nem ugyanakkora terjedelemben kerül ismertetésre.

Amennyiben az olvasó figyelmét felkelti a recenzió, úgy ajánlom figyelmébe a modernizáció-blokk szerkesztője, Sárkány Mihály által írt előszót, amely online elérhető az MTA BTK Néprajztudományi Intézet honlapján, az Évkönyv rovatban. És ennél is melegebb szívvel ajánlom az olvasó figyelmébe magát a kötetet.

Berta Péter regényt írt, pontosabban egy fordulatot, kalandos krimet jegyzett le, amelynek minden mozzanata történetileg (és néprajzilag) hiteles. Berta történetének főszereplője egy tárgy: egy régi ezüstkupa. A Gábor-cigányok (Gábor-romák?) a *kanna* nevet adták a főszereplőnek, amely ezzel új életet kezdett.

Soha nem tudhatjuk, hogy egy tárgy mennyit is ér valójában. Egy késő-reneszánsz ezüstkupa a maga történeti értéke (és ezüsttartalma alapján) a szabadpiacon 10 ezer US dollárt ér. A Gábor-cigányok (romák) azonban ennek a tízszeresét is, sőt olykor húsz-

negyvenszeresét is megadják érte. Bizony, 400 000 USD is lehet az ára egy fedeles kupának! (2013. márciusi árfolyamon: 9 millió forint, egy másfél szobás pesti lakás ára!)

Kedves olvasó: adna-e Ön ennyi pénzt egy szép, régi erdélyi ezüstkupáért?

Az ezüstkupa régiségének és művészeti értékének (a mi fogalmaink szerint) nincs jelentősége a gáboroknál. „Az elmúlt 100-150 év során – írja Berta – mind a gábor, mind a sátoros/cortunar/cărbăhar „népcsoport kialakított egy-egy olyan presztízsgazdaságot, amely az ezüsttárgyak két nagy csoportját foglalja magában: a poharakét (taxtaj), illetve a fedeles kupákét (kana, lit. ’kanna’). E tárgyak mindegyikét erdélyi szász és magyar ötvösök készítették, és valaha erdélyi arisztokraták, polgárok, céhek és református gyülekezetek tulajdonát képezték. [...] A poharak és kanna életrajzának nem-roma szakasza iránt mindkét roma csoport tagjai elhanyagolható érdeklődést tanúsítanak. Az egykori szász vagy magyar ötvösök, [...] tulajdonosok helyét a korábbi gábor tulajdonosok veszik át. A presztízstárgyak értékének összehasonlítása, a vételár meghatározása során kizárólag a saját roma csoportjukhoz tartozó korábbi tulajdonosok hírnevét [...] veszik alapul.”

A szóban forgó kanna (és társa, egy pohár) 1992-ben a közép-kelet-európai történelem főáramába kerül, amikor tulajdonosa, (Pista) minden vagyonát pénzzé téve a biztosnak látszó pilótajátékba fekteti. A velem egyidősek számára referenciaként szolgálhat, hogy ezt az országos méretű csalást akkoriban Romániában *Caritásnak* hívták, és a Zsil-völgyi bányászokat (kedvezményképpen) különvontat szállította a kolozsvári stadionban berendezett gigapénztárba. Pista előbb a poharat, majd a kannát adja zálogba, és előbb a remélt hatalmas hasznot, majd az üzleti hírnevét,

majd roma becsületét, és végül (1995-ben) az életét veszíti el. Talán öngyilkos lesz, de a történetünk szempontjából ez mellékszál. A főszereplő a kanna.

A kanna 1993-ban Rupihoz kerül zálogba. Rupi készpénzt fizet a zálogtárgyért, annyit, amennyit én álmodni sem mernék. (Berta ennél pontosabb fogalmakat ad meg: ennyi és ennyi akkori német márka, ami ennyi akkori amerikai dollárnak, illetve ennyi havi fizetésnek felel meg. Aki kíváncsi, járjon utána!) Rupi sosem kapja meg a pénzét, mert Pista belebukik a Caritas-pilótajáték csődjébe. Szegény Rupi! Minden ingatlanát, marosvásárhelyi telkét, épülő benzinkútját elviszi a jelzálog.

Rupi, a gábor cigányok közt is kivételesen jó módú, ám galambleckű, bigott protestáns erkölcsű kereskedő 1994-ben (az öszövétségi Jób módjára?) minden vagyonát elveszíti, földönfutóvá lesz. S ha ez nem lenne elég, 1996-ban még a *roma* erkölcsi megbecsülését is elveszíti, amikor a nála zálogba helyezett kupát maga is elzalogosítja, amihez a roma etika szerint nem lenne joga. (A *gábor* üzleti erkölcs szerint egy zálogtárgyat csak a tulajdonos engedélyével adhatsz tovább.)

Lehet-e kiút ebből a gödörből?

2006-ban Rupinak új lehetőséget ad az élet, hogy a konkurens roma csoportnál, a sátorosoknál „fogva tartott” kupát meglepően olcsón, 40 000 euróért visszaválthassa. (Persze, a nemzetközi műkincspiacon legfeljebb 10 000 € lenne az értéke, no de itt?) Nem habozik, kifizeti, és hazaviszi, és ennek Maros megye minden romája a csodájára jár. Hajnalra, mire Rupi hazaér, már egy népes *gábor* delegáció várja a kapuban, s a kiváltást történelmi tettként üdvözik. Emberemlékezet óta nem váltottak ki *gáborok* semmiféle kannát a *cărbăroktól!*

Igen ám, de Rupi nem lett a kanna birto-
kosa, csak a zálogjogot vásárolta vissza. A tu-
lajdonos az Özvegy, Pista özvegye. Az özvegy
neve nem derül ki a tanulmányból, nem is
fontos, hiszen a szereplők a tárgyak. Sokkal
részletesebb leírást kapunk például a *cārhar*
zálogos fő kincsének tartott aranykupáról:
„előkérték a *cārhar* házigazda legértékesebb
[...] harminc antik érmével díszített poharát...
Ivórézének alján egy nagyméretű érme lát-
ható, amely – Rupi értelmezését idézve – *azt*
ábrázolja, hogy Jézus Krisztus osztotta az úrva-
csorát, és – aranyozására utalva – kívül-belül
úgy ég, mint a villany!”

A fordulatós történet nem ér véget 2006-
ban: van még benne rendőri korrupció, ha-
gyatéki tárgyalás, uzsora, erőszak, átok és sok
minden, csak éppen megnyugvás nincs, leg-
alábbis a cikk lezártáig. Akit részletesebben
érdekel, olvassa el Berta jelen írását, és jövő-
beni műveit.

Subjektív recenziómban csupán egyet-
len tanulmányt mutattam be részletesen,
Berta Péter írását (*Tulajdonlái verseny, üzleti*
etika és konfliktuskezelés. Egy gábor roma presz-
tízstárgy posztiszocialista életrajza, 1992–2012.
[187–235.]) Azért választottam ki ezt az írást,
mert ettől remélem, hogy az olvasó a legin-
kább közel érezheti magához, hiszen Erdély-
ben jártunkban-keltünkben óhatatlanul is
találkoztunk gáborokkal, és így az is érdek-
lődhöz a színes rakott szoknyák, ezüst pityke-
gombos mellények, eredeti amerikai cowboy-
kalapok, fapapucskok, pajesz és copf által
külsőségekben is megkülönböztethető, há-
romnyelvű Gábor-cigányok iránt, aki a kötet
többi tanulmányának témáját túl távolinak
érzi. Pedig hát lehet-e távoli népeknek tartani
a szibériai nyelv(?) rokonainkat(?), és félre-
tolni a beolvasztásuk tett szovjet kísérletek
felsikereit és az újabb korok asszimilációs tö-

rekvéseit? (Dyekiss Virág, Mészáros Csaba,
Safonova Tetiana – Sántha István) Hát nem
minden *őshonos* nép küzdelme ugyanúgy a
miénk, mint az amerikai indián (*indigenous*),
ausztrál (*aboriginal*) hawaii stb. népcsoportoké?
(Sz. Kristóf Ildikó) A kérdés persze
költői, a recenzióíró véleménye mindeneset-
re az, hogy ezekkel a kérdésekkel foglalkozni
egyszerre érdekünk, erkölcsi kötelezettségünk
és intellektuális kihívásunk. A következőkben
ezekről írok néhány szót, gondolatébresztő
gyanánt.

*Érdekeink és morális kötelezettségeink
a Kárpát-medencén túl*

Néhányan talán azt gondolják, hogy egy
magyarországnyi méretű kis országnak „úri
luxus” a Kárpátok gerincén kívül kutatásokat
finanszírozni. Ez *de facto* nincs így. Magyar-
ország a világ fejlett országai közé tartozik, és
ezért a nemzetközi fejlesztési kötelezettség-
vállalásainknak eleget kell tennünk. Nemzet-
közi jövedelmünk meghatározott részét (évek
óta) távoli helyszíneken kell elköltenünk,
például a transzszaharai Afrikában, távoli (vagy
közelebbi) ázsiai területeken. Ha a magyar
államnak van önálló koncepciója, akkor an-
nak megfelelően kialakíthat önálló segélyprog-
ramokat, ha nincs, akkor továbbra is csak
finanszírozó szerepre szorítkozhat a nagyobb
nemzetközi humanitárius beavatkozásoknál,
Afganisztánban, Irakban, Etiópiában stb. A
nagyobb nemzeti külpolitikai mozgástér
miatt, illetve azért, hogy a segélyprogramjaink
hatékonyasága növekedjék, jól felfogott érde-
künk, hogy bizonyos földrajzi régiókról, az
ott folyó modernizációs programokról beha-
tóbb képet alkossunk.

A gyűjtemény nagy érdeme, hogy min-
den tanulmány személyes tereptapasztalaton
alapul, ennek megfelelően nem holmi rögzült

kultúráképeket közöl, hanem átalakulóban
lévő, mai kihívásokra adott válaszok, illetve
lehetőségekkel élés példái.

Dyekiss Virág azt elemzi, hogy miként
lesz egy földrajzi terület a benne élők számá-
ra táj (Albert Réka találó kifejezése nyomán).
Egy szibériai kis nép fiai Párizsba vetődnek
vendégszereplésre, és ezt meséli el évtizedek-
kel később a kutatónőnek. A történetben szó
sincs Szajnárról, Notre-Dame-ról vagy Eiffel-
toronyról, hanem állandó vándorlásról óriá-
si repülőgépen vagy egy mesébe illő autóbu-
szon, amelynek át lehetett látni az ablakán. A
fellépés egy tó mellett volt, egy magas hegyen
álló magas házban. Röviden: a hagyományos
érzékelési sémák működtek: fókuszban a
mozgás van, és minden esetben kap egy rövid
jellemzést a szállítójármű és a szállás. A többi
– alig fontos.

Mészáros Csaba egy jakutföldi *szaha* (ré-
giesen: jakut) közösségben vizsgálta a tájhoz,
időhöz, közelebből az égtájakhoz fűződő
viszonyt, és ennek generációs különbségeit.
Például Észak (khotu) hagyományosan a hi-
deg és szárazság égtája, ahol az érintetlen
természetben vademberek laknak (például az
evenkik). A szovjet időkben ez volt a fel-
tárandó, meghódítandó terület, ami rend-
szerváltás után a kiüresedő, alkoholizmusba
és bűnözésbe fulladó ipartelepeket és az
ipari, például nukleáris anyagokkal szennye-
zett területeket jelenti – utal erre számos mai
népszerű vicc a világító madarakról vagy sok-
fejű/lábú vadállatokról.

Safonova Tetiana és Sántha István az even-
kik között kutattak, és érdeklődésük közép-
pontjában a hétköznapi (vadász-) életbe be-
szívárgó dolgok, fogások állnak. Az evenkik
épp a modern eszközöknek köszönhetően
tudják fenntartani hagyományos életformá-
jukat. Csak olyan eszközöket fogadnak be,

amelyeknek megvan (megvolt) a hagyomá-
nyos párja, például szállítóeszközök, vadász-
fegyverek stb. A szerzők kamerája hamar he-
lyet kap az evenki kultúrában, mert úgy ke-
zelik, mint a már ismert távcső egy új válto-
zatát.

Hoppál Mihály leírja, hogy a mandzsu
sámánok életformája épp azért megy át jelen-
tős változásokon, mert mind ők maguk,
mind a többségi társadalom felismerte az
ebben rejlő turisztikai értéket. „Mi használtuk
őket és ők használtak minket”, írja a kutató.
„Mi, nyugatiak, megmutattuk nekik, hogy
miként használják saját kultúrájuk emblemá-
tikus jelenségeit – ez esetben a sámánok kul-
túráját – a (jelen) társadalmi-politikai hely-
zetben.”

Somfai Kara Dávid a kirgiz modernizáció
kapcsán ír a helyi, „népi” iszlám hanyattatá-
sairól: míg a népi vallásosság képviselőit ko-
rábban a szovjet rendszer üldözte, most a
fundamentalista iszlámtól kap egyre erősödő
szemrehányásokat.

Szilágyi Zsolt Mongólia nomád hagyomá-
nyaival foglalkozik. Bár a legelőváltásos
nagyállattartás itt is visszaszorulóban van
(egyre több a város lakó, jelentős az ipar és a
szolgáltatás szektor), a nomád hagyományok
a nemzeti toposzok közé tartoznak, Dzsingisz
kán kultusza a reneszánszát éli, és megszokott,
hogy a város lakó (lakótelepi) mongolok
jurtát tartanak nyaralóként. Magyar olvasók-
nak különösen érdekesek a szerző tapasztala-
tai a „határon túli” mongolokról: a Mongol
Köztársaság és a kínai Belső-Mongólia lakói
egyaránt magukat tartják a mongolság au-
tentikus képviselőinek. A Kínában élők sze-
rint az ulánbátoriak csak amolyan „városi
mongolok”, akik nyugatot majmolják, míg
a mongóliaiak szerint a Góbitól délre élő
mongolok – „kínaiak”.

Sz. Kristóf Ildikó az észak-amerikai indián etnikus megújulás (American Indian Ethnic Renewal) jelenségét vizsgálta. A „posztmodernizálódás” jelenség kapcsán leírja, hogy mennyire nincs egységes etnikai értelmiségi álláspont vagy ideológia, de arra is rávilágít, hogy kezdenek kialakulni bizonyos közös pontok. Ilyen új elem például az amerikai indián muzeológia, amely arra helyezi a hangsúlyt, hogy a tárgyakat nem úgy kell tárolni, ahogy azt a mai gyűjtemények teszik: katalógusszámmal ellátva, egy fiók mélyén, hanem körkörös, holisztikus vagy ritualisztikusnak nevezett világképbe ágyazottan. „Azért követelik vissza a tárgyakat tőlünk, hogy – különféle rítusok elvégzése után – visszaállíthassák a (tárgyak és emberek) kapcsolatát, és visszahelyezhessék a tárgyakat az univerzum azon helyére, amely megilleti őket”.

Vargyas Gábor a vietnámi háború kevésbé ismert oldalát interpretálja számunkra. A kb. 55 ezer fős *brú* népcsoport időtlen idők óta égetéses-irtásos rizstermesztést folytatott a hegyek között, a laoszi határ közelében, míg életükbe bele nem szült a háború.

A *brú* békés nép. Az adatközlő szavaival: „Ezek a vietnámiak, ha valaki bejött az országukba [...], ők felvették a harcot ellenük. Mi viszont, ha valaki gyilkolni kezd bennünket, mi *brúk* azonnal elmenekülünk!” „Ha jöttek a vietnámiak, hogy harcoljunk velük, harcoltunk! Ha jöttek az amerikaiak, hogy harcol-

junk velük, harcoltunk! ... Akárki katonái voltunk is, a halált nem szerettük.” Volt, hogy megbeszélték a kommunistákkal: „ha harcra kerül a sor, majd fölénk löj!”

A tanulmánykötet (pontosabban „modernizáció-blokk”) földrajzi orientációja

A tanulmánygyűjtemény kilenc tanulmánya közül hat tárgyal belső-ázsiai vagy szibériai témát, Vargyas Gábor délkelet-ázsiai tanulmányával együtt hét az Ázsiára fókuszáló tanulmányok száma. Ezek mellett jelenik meg két tanulmány, Berta Péteré (európai, magyar ajkú romák) és Sz. Kristóf Ildikóé (amerikai indiánok és kutatóik nézőpontjai). Ez valószínűleg arányban áll a mai magyar etnológiai kutatások fő földrajzi irányával, amely egy posztkoloniális korban új alapokat jelenthet az őshonos népek és a donorországok stratégiai együttműködéséhez – még ha ez nem is túl örvendetes az afrikánista szerkesztő vagy a latin-amerikanista recenzíóíró számára. *Sárkány Mihály (szerk.) (2012): Modernizáció, kulturális beidegződések és ideológiák. In: Balogh Balázs főszerkesztő: Ethno-Lore XXIX. Az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajzi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézet Évkönyve. Budapest: MTA BK NTI, 11–235.*

Letenyey László

kulturális antropológus
Budapesti Corvinus Egyetem

Titkos írás – rekonstruált kultúrtörténet

A rendszerváltás utáni évtized 1997 szeptemberétől lett csak kutatható a Történeti Hivatalban, majd 2003. áprilistól az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában. Mára az intézményben az 1944–1990 közt össze-

gyűlt iratokból már közel 750 ezer megfigyelt aktája lett elérhető. Őket egykor a *titkosszolgálat*, a *belügy*, az *elhárítás*, a Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya (ÁVO, 1946–1948), az Államvédelmi Hatóság (ÁVH, 1948–1956), 1956-tól a Politikai Nyomozó Főosztály, és a rendszerváltásig már a III/III-as Csoportfőnökség mind közveszélyesnek ítélte.

Hihetetlen, de a szocialista blokk egykor legkiterjedtebb NDK ügynökhálózata, a *Stasi* viszonyait is közelítő Magyarországon az 1950-es évek közepén számszerűen 1,5 millió, 1960-ban 600 ezer fő volt *rendszeridegen, ellenséges, ellenőrzött személy*. A számuk 1966-tól csökkent 180 ezer, 1974-ben 207 és 1977-ben már 195 ezer főre. Az pedig csak találgatható, hogy mennyien lettek a hanyatló Kádárkorszak végére, hogy – 1987. évi adattal a 4300 nyílt állományú belügyes dolgozó mellett – hány tmb., beszervezett, tikos megbízott, társadalmi munkatárs, besúgó segítette a kémhálózatuk munkáját. A jelenben is aktív emlékezetpolitikai kérdés lett a céljaik, eszközeik hatékonysága.

Szőnyei Tamás író, a rendszerváltás idején, 1989–1992-ben megjelent könyvei, *Az új hullám évtizede 1–2* után hasonló kérdések izgatták, amikor először a könnyűzene belügyi ellenőrzését, majd az irodalmi élet titkosszolgálati megfigyelését kezdte kutatni. A 2005. évi *Nyilván tartottak, Titkos szolgák a magyar rock körül 1960–1990* és újabb, *Titkos írás. Állambiztonság és irodalmi élet 1956–1990* című művei segíthetik kérdéseinek megértését.

A *Titkos írás* című könyv a XIX. Budapesti Nemzetközi Könyvfesztiválra jelent meg. Már a szerző részleteket közlő írásai és a vele készült interjúk is érzékeltették, hogy megkezdhetetlen mű született. Ötvenyi kutatásainak eredménye óriási anyag lett: a szerző becslései szerint több mint tízezer archív oldalt olvasott át – a megfigyelésekkel kapcsolatban fennmaradt dokumentumok felét-harmadát – de az összeállított mű így is teljes, hű, és egészen új képet adhat a kor irodalmáról. A létrejött vállalkozás könyvként is terjedelmes: 2 kötet, 200 szerzői ív, 2248 oldal.

A személyekről írott történetek értelmezésében nagy segítséget jelent – jelezve a szerep-

lők nagy számát, a téma akár statisztikailag is kutatható komplexitását – a könyv végi *Névmutató*, 4500 indexelt névvel, 490 hálózati és ebből a törvényi előírások szerint 267 azonosított fedőnévvel.

A szerző hét évvel korábbi, könnyűzenei összefoglaló könyve akkor szintén nagy hatást váltott ki, nemcsak a zenei szakmai, de a történeti, társadalomtudományos kutatói területeken is. Az irodalmi összegzést most még kiterjedtebb, alaposabb szakmaiság jellemzi. Szőnyei szándéka szerint a közelmúltat megértő-értelmező tudományos vállalkozás komolysága olyan ügy, mely távol tartja magát bármiféle szándékolt, leleplező botránysorozattól, közbulvár tálalástól. Könyve, ismertté válása ellenére is abba a helyzetbe kerülhet, hogy az első hónapok után a médiaérdeklődés megszűnik. De a mű talán így is tényleges társadalmi felhasználásra kerül, eljutva a valóban érintettekhez.

A történeti rekonstrukció segít a múlttal való szembenézésben, a történelmi tisztánlátásban. A jövő új kutatóinak olyan korról ad a mű társadalmi kiindulópontot, melyben a hagyomány megérthető összefüggései erősen kezdenek szétbomlani az emlékező, elbeszélő tanúk hiányában.

Az egyes szakmák, a társadalomtudomány területei, a történettudományi egésze számára értelmezhetővé válhat az újra dekonstruált Kádár-kor fő értelmiségi, ellenállási létformája, az irodalom titkos története.

Már a *Bevezetés* fiktív jelentései (Ady Endre, Karinthy Frigyes, Radnóti Miklós, egy szárszói találkozó) bevonják a játékba a befogadót, az író/olvasó sajátos, távolságtartóan kezelendő helyzetét.

A mű forrásai „konstruált személyeket ábrázolnak, szólaltatnak meg egy konstruált világban”, ahol tanulmánymeretű jelentések-

ben irodalmár-besúgók műveket értelmeztek tartótisztjeikkel.

A könyv jelenét az 1945 és 1956 közti tizenkét év irodalmi, történelmi kronológiája indítja el, alaphangját, keretét Illyés Gyula korszakos (1950–1956) *Egy mondat a zsarnokságról* című verse adja, ami Kádár és Illyés vitája, két évtized irodalmi ellenállása után, élő szamizdathagyományként kerül Szőnyeihez, és előrevetíti a rendszerváltást, a témát feldolgozó *Titkos írás* megírását.

Az első kötet középpontjában a paradigmatis 1956 és az ezt követő konszolidáció évtizede áll a következő nagy korszakhatár 1968-ig, melyben az éretté váló Kádár-kor állampárti hatalma határozott szociálpszichológiai szerepeket erőltetett az írókra, a művészetre, a társadalomra.

A zsarolás/beszervezés példái leírják a Kádár-rendszer kiépülő alapjait, a magyar történelem vége/kezdeté, 1956 után, amikor a felelős/bűnbak/belső ellenség képe rávetült az író-értelmiségre.

A könyv nagyobb korszakok, *tanulmányrészek* között rövid *enumerációk* besúgó-jelentésein idézi meg a korok epikus/harci érték-tengelyét, a kommunista és a párton kívüli írói seregszemléit: a kommunista kispolgárrá váló protokoll-írókat és a pártterekre még aktivizálható művészeket, a volt MDP-tag-, a „népi-” és a polgári írókat, a rendszer sztereotípiáit, jelentéscsoportosításait.

A képekből már süt a szándék: kezelni, használni, manipulálni, megosztani a(z író) társadalmat, felhasználni a szembenállásokat, és a jelenkoréhoz hasonló feldolgozatlan múlt nagy traumáit. Azt, ami máig ismerőssé teheti a közpolitikában/közbeszédben évtizedes „irodalmi” stigmákat. Ahogy a megosztó, példastatuáló Nagy Imre-per hatásait értelmiségi, íróperekkel tesztelték, a fővárosi, vidéki,

népies írók közti rendteremtés után, úgy lett az is fontos, hogy a hallgató írók visszatérítése az irodalmi életbe megtörténjen, és egyben az irodalmi emigráció is kompromittálódjon.

A második kötet a korszakhatár, az 1968 utáni érett/hanyatló kor történéseit rendezi történelmi emlékezeti rendbe. A szerző és krónikás *Kis generációja* itt már saját megélt történelmi világát, olyan hasonló, korábban feldolgozott *ifjúsági, zenei* kutatási területeket hívhat segítségül, mint a *(neo)avantgárd, underground* fiatal író-, művész-szubbkultúrák, a klubok, zenei happeningek vagy sajtókísérletek, színházlakás-nyilvánosságok, irodalmi *újhullámos* rockzenei koncertek.

A kötet *Balaskó Jenő Sírfelirat* című versével és *Szentjóbby Tamás* 1973-as *Légy tilos* akciófolyam koncept műalkotásával indít. A művészet – a kor egész generációja létezési bizonyítékként tiltottan fénymásolt szocialista kartoték igazolvány – azonos lett a rendszer elleni lázadással: „Művészet mindaz, ami tilos. Légy tilos!” Visszatekintve érthetetlen, hogy a rendszer-egész – az érett/hanyatló Kádár-kor, az *aczéli különalku*, a *3T* – Tűrés Tiltás Támogatás kultúrpolitikája, a felemás felpuhuló-keményedő 1960-as és 1980-as évek közötti lehető legjobb világrendszer – mely tabuival mit sem tudott kezdeni, hogyan maradhatott fenn egészen a rendszerváltásig.

Kádár ál(la)máról nehéz volt mást is gondolni a visszásan éretté hanyatló Kádár-korszakban, ahol a kommunikáció közbeszédétől a médiumokig terjedő csatornáit a párt úgy sajátította ki, hogy a folyton mozgó norma-rend álarcosbáljában az vált „árulóvá”, aki nem lett azzá, és az ügynökvilág úgy maradt rejtve, hogy a skizofrén konspiráció fő művészeti-irodalmi téma lett. Esterházyt idézve „Bizony csak a nem-írás segít! [...] nincs jó jelentés, [...] erősíti azokat...”

A figyelemfelkeltő értékelésen túl a mű eredetisége, a friss kutatásokat inspiráló újszerűsége több tudományterület közti új, multidiszciplináris lehetőségeket rejtő vállalkozás és új érzékenység, aktivitás mintapéldáját hordozza: történetírói kísérlet, alternatív történetfilozófiai lehetőség! A könyv küldetése segíteni tudja a hazai tudomány megújítását célzó célkitűzéseket is: (1) a tudományterületek közötti kommunikációt; (2) a tudomány egészét érintő új kérdések megjelenítését; (3) a tudományterületek saját problémáit egyben

bemutató paradigmatis kérdéskörök feltárását; (4) mindezek új társadalmi tudománypolitikai, sőt történetfilozófiai jelentés-tulajdonításait és (5) új kiindulópontok létrehozását és a történelmi folytonosság helyreállítását az átalakulási válsággal küzdő jelen új példáin. (Szőnyei Tamás: *Titkos írás 1–2. Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet, 1956–1990. Budapest: Noran Könyvesház, 2012, 2248 p.*)

Domán Csaba

ELTE, „Legújabb kori magyar irodalom”
doktori program

